

Василюк В.І. Психологізм дитячих оповідань І.Я. Франка /
Валентина Василюк // Літературознавчі студії. Випуск 2. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – С. 58-61.

ПСИХОЛОГІЗМ ДИТЯЧИХ ОПОВІДАНЬ І.Я. ФРАНКА

Твори І. Франка для дітей увійшли до золотого фонду української літератури. Значну цінність для розвитку сучасної дитячої літератури має досвід письменника: його розуміння завдань дитячої літератури, розробка проблем її теорії і критики, практика роботи над літературною казкою. Активно працюючи в галузі дитячої літератури, І. Франко розробляв такі її жанри, як пісня, байка, казка, призначені для молодшого читача, оповідання, повісті, поеми, адресовані дітям середнього та старшого віку. На особливу увагу заслуговують оповідання письменника про дітей.

Усі вони відзначаються вмінням автора майстерно проникнути в дитячу психологію, заглянути в глибини дитячої душі, в її найпотаємніші куточки, що й дало можливість І. Франку створити неперевершені образи дітей сільської бідноти, які викликають глибоку симпатію своєю душевною чистотою, кмітливістю, дитячою завзятістю, винахідливістю, щирістю. Проте через соціальні умови вони не могли розвинути свої природні здібності, свій інтелект, часто ставали жертвами черствості і байдужості дорослих.

В оповіданнях про дітей І. Франко у творенні дитячих образів урахував і збагатив досвід своїх попередників та сучасників, які вміли одночасно дивитися на світ очима дитини й підлітка і разом з тим збоку спостерігати цей свій спосіб бачення, аналізувати свої враження й вивчати кожний найдрібніший рух почуття, кожний порив незрілої волі й фантазії.

Оповідання І. Франка про дітей відзначаються внутрішньою єдністю і становлять єдиний тематичний цикл. У них письменник виступив глибоким знавцем дитячої психології, найперших понять маленької людини, вироблених у родині, у школі. Особливу увагу автора привертає дитина як особистість, її внутрішній світ. Глибоке проникнення у духовний світ

маленького персонажа дозволяє письменнику осмислити особливості дитячого світосприйняття та світовідчуття, у якому події реальності викликають найрізноманітніші переживання: радісні, сумні чи тривожні.

У центрі кожного твору – образи дітей, які прагнуть знань, але їхні здорові природні задатки калічаються несприятливими соціальними умовами, реакційною шкільною освітою. Так, в оповіданні “Малий Мирон” (1879 р.) створено образ п’ятилітнього хлопчика – розумного, допитливого, подитячому наївного й безпосереднього. Найтонші порухи його душі автор передає такими засобами, як портретна деталь, показ поведінки дитини, оціночне судження (“Бідний малий Мирон!..”), розгорнуті описи думок хлопчика, міркувань, запитань, які здаються оточуючим дивними, власні спостереження і висновки, які робить Мирон. Хлопчик не знаходить розуміння і підтримки у дорослих, які мають обмежений світогляд і шлють на його адресу лише глузування, образливі слова: “Якесь не таке, як люди”, “дурний хлопець” і подібне. Це призводить до того, що дитина глибоко страждає, вона боїться сказати щось таке, що викличе сміх серед оточуючих: “Треба наперед розмислити, а то всі будуть сміятися, ще й мама насварять. Що би тут сказати?” (6. – Т. 1. – С. 235). Зобразивши процес мислення Мирона і його чергову невдалу спробу висловити щось таке, що всім сподобається, І. Франко підводить читача до висновку: “Бідний Мирон, хоть і як мучився, не міг нічого ліпшого придумати, може, для того, що його насилу заставляли думати “так як люди” (6. – Т. 1. – С. 235). Таким чином, через призму дитячої психології письменник відтворює світобачення, побут, мораль, етику, які притаманні дорослим.

В оповіданні “Грицева шкільна наука”, написаному в гумористичному плані, змальовуючи перший у житті Грицевий урок, автор дає досить об’єктивну характеристику поведінки малих дітей, яких учитель не зумів зацікавити уроком. Гриць “навіть не зважав на професора, а дуже смішними видались йому хлопці, що сиділи довкола нього. Один довбав пальцем у носі, другий іззаду раз у раз старався уткнути невеличке стебельце Грицеві у

вуха, третій працював довгий час дуже пильно, микаючи зі свого старого кафтана латки, нитки та остроки; вже їх перед ним на спідній дошці лежала ціла купа, а він усе ще микав і скуб зовсім всієї сили” (6. – Т. 2. – С. 58).

Отже, діти захоплено граються, і, спостерігаючи за ними, Гриць забуває про все на світі. Коли в якусь мить і навчання починає йому нагадувати не знану до тих пір гру, він включається в хор учнівських голосів, що невтомно, по сто разів повторюють невимовно прекрасне, таємниче для Гриця “а баба галамага”. Таким чином, дитина прагне яскравих вражень, яких, на жаль, школа не дає. Отже, бачимо майстерність І. Франка щодо психологічного аналізу поведінки і характеру героя. Переживання Гриця за свої невдачі у навчанні передано в рядках: “Проклятий буквар, що його він за час цілорічної натуги над науковими питаннями пошарпав і пофалатав трохи не на січку, прокляте “а баба галамага” і прокляті професорські причинки та заохоти до науки так надоїли йому, що він аж вихуд та поблід і ходив увесь час, мов сновида” (6. – Т. 2. – С. 59).

Із глибоким знанням дитячої психології створена ціла галерея образів дітей сільської бідноти і в таких оповіданнях, як “Оловець”, “Отець-гуморист”. У них майстерно змальовано ставлення до учнів учителів-самодурів, які затуманювали дітям голови своєю схоластичною наукою, безкарно над ними знущалися. Звір'ячими методами проводить свою науку отець Телесницький з оповідання “Отець-гуморист”. Жорстоким побиттям учнів він “... довів клас до того, що діти справді туманіли зо страху і поступи в науці були чимраз гірші... Ми жили весь час, мов у тумані” (6. – Т. 4. – С. 224-225).

Вражаючим у творах І. Франка є розуміння письменником найскладніших психічних процесів, які відбуваються в дитячій душі. Як глибоко переживає герой оповідання “Оловець” (1879 р.), коли мимоволі стає причиною страждань свого товариша! Ось він тішиться олівцем, знайденим по дорозі до школи. Письменник передає стан дитини, що стала власником такої розкішної речі, через детальний опос олівця, через роздуми,

деколи напівфантастичні, звідки міг він узятись. Та радісне збудження хлопчика проходить, коли він дізнається, що олівець загубив його товариш, якого вчитель за це побив майже до непритомності. У душі героя борються протилежні почуття, докори сумління не дають йому спокою, коли він роздумує, яке рішення прийняти. Письменник тонко зображає муки дитини, яка і в думці не мала, щоб по-зłodійськи скористатися знахідкою, але, боячись учителя, не призналась відразу про неї – все одно обох побили б! Біль товариша стає для оповідача власним болем: “Я так живо уявляв собі його біль, - ні, я терпів не менш його, - а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що оловець його!” (6. – Т. 1. – С. 245). Підсилює психологізм твору і така художня деталь: спочатку знайдений олівець був для дитини дорогоцінним скарбом, коли душу заповонила радість, тепер же він “ваготів, мов камінь, у моїй торбї, пік мою руку здалека...” (6. – Т. 1. – С. 245). Тонкий знавець душевних порухів дитини, І. Франко показує, що полегшало Мирону після того, коли він зізнався у всьому своїм родичам, тобто скинув з себе той тягар, що не давав спокою. Це свідчить про чесність, порядність простого люду, про загальнолюдську мораль, яка здавна була властива нашому народу, яка виховувалася і прищеплювалася дитині в селянській родині змалку.

Серед багатьох засобів психологізму, до яких звертався І. Франко у своїй прозі, у тому числі і в оповіданнях про дітей, заслуговує на окрему увагу поняття “художній простір”. Людина повсякчас перебуває в певному локалізованому просторі, котрий впливає на неї. Якщо середовище відповідає психологічній природі особистості, то між ними встановлюються більш-менш гармонійні зв'язки, в іншому випадку відбувається взаємна протидія внутрішнього й зовнішнього світів – людини та оточення. Художній простір творить той особливий психологічний діапазон, в якому існує персонаж. Отже, зовнішній простір переходить у внутрішній, стає еквівалентом психологічного буття людини (3. – С. 73). Тому, аналізуючи оповідання І. Франка про дітей, важливо простежити, який простір оточує

дитину, як він впливає на розвиток характеру, на поведінку героя.

Так, в оповіданні “Мавка” (1879 р.) п’ятирічна Гандзя змушена перебувати в такому просторі, який не задовольняє природні потреби її душі, стримує політ її буйної дитячої уяви, яка “...день і ніч блукала по лісі, знаходила в його голосах відгомін своїх дрібнесеньких, а проте для неї таких важних і величних радощів і терпінь” (6. – Т. 1. – С. 254). Дівчинка наділена небуденною фантазією, романтичною вдачею, які стають у ній сильнішими за відчуття реальності. Непереборне бажання бути в гармонії з природою, прагнення свободи виштовхують її з тісної замкненої хатини, і Гандзуня тікає до лісу, щоб почути його дивну пісню і знайти те, чого прагне її душа.

Таким же багатством внутрішнього світу, як і в Гандзі, відзначається хлопчик Мирон з оповідання “Під оборогом” (1905 р.). З невимовною радістю він переноситься з чужого для нього середовища міста, звідки він прибув на канікули, у те сереловище, яке є для нього рідним і близьким, яке дасть йому можливість спілкуватися з природою, розвивати свою фантазію. “Всі ті неясні почуття, з яких у людській душі зароджується релігія, ... творять ту дивну природу, той чар, яким ліс оповиває його душу” (6. – Т. 4. – С. 328).

Глибокий психологічний аналіз, з допомогою якого І. Франко проникає у внутрішній світ дитини, спостерігаємо в оповіданні “Мій злочин”, яке побудовано на матеріалі переживань та роздумів героя, які викликав спогад з дитинства: герой безцільно, задля дитячої цікавості знівечив життя маленької пташини. Письменник з великою майстерністю показує боротьбу двох протилежних начал, які живуть у кожній людині. Через внутрішній монолог автор передає думки свого персонажа, які ніби ведуть боротьбу між собою і сперечаються з приводу визначення долі пташини:

- Пусти його! Пусти його! – шепче щось мов добрий аєгел, у моїм нутрі.
– Адже ж бачиш, він такий маленький...

-Але ж бо шкода його пускати! Я ж зловив його! – бунтувалася дитяча

впертість у моїм нутрі (6. – Т. 3. – С. 252).

Психологізм оповіді підсилюють кількаразові повтори таких суперечок внутрішніх голосів. Що ж переможе, яке одне з начал?

У данному випадку І. Франко показує перемогу дитячої впертості і цікавості:

-Ет, що там! – скрикнула дитяча впертість, і в найближчій хвилі я відкрив головку малому, гарному пташкови (6. – Т. 3. – С. 253).

Після цього приходить усвідомлення злочину, запізніле каяття: “Я почув виразно, що я оце зробив щось безглузде, огидливе, що я допустився безсердечного вбійства, навалив на себе провину, якої не відпокутую і не відмолю ніколи” (6. – Т. 3. – С. 253).

Далі І. Франко вказує на таку особливість дитячої психіки, як швидка зміна психічних процесів: “У м’якому, вразливому дитячому серці не довго тривали ті турботи. По двох-трьох днях я вже забув про птпшка і його нещасну долю” (6. – Т. 3. – С. 253). Проте ці враження не зникли безслідно, а залягли десь у куточку душі лише до певного часу. Так засобами внутрішнього монологу та функціонально рівнозначних мовних форм І. Франку вдалося збагнути потаємне єство дитини, спосіб її міркування, логіку й аргументацію вчинків, тобто її справжній характер. В оповіданні “Мій злочин” письменник засуджує зло й поетизує добро в людському єстві.

Яскраві засоби психологізму присутні і в автобіографічному оповіданні “У кузні”, в якому дійсність письменник змальовує крізь призму душі й серця малого хлопчини. Символічного значення набуває у творі персоніфікований образ вогню: “На дні моїх споминів і досі горить той маленький, але міцний огонь... Се огонь у кузні мого батька. І мені здається, що запас його я взчв дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя. І що він не погас і досі” (6. – Т. 4. – С. 197). Можливо, саме цей вогник з батькової кузні і надихав І. Франка на створення високохудожніх образів з того середовища, з якого вийшов сам письменник.

Глибоке проникнення в дитячу психологію, чуйне ставлення до дітей

властиве й іншим оповіданням І. Франка. На це звернув увагу М. Коцюбинський: “Подивіться, - писав він, - з яким теплим, сердечним почуттям, з якою любов’ю малює він (тобто І. Франко – В.В.) дітей. Доволі пригадати оповідання “Малий Мирон”, “Грицева шкільна наука”, “Мій злочин” та інші – і стане ясным, що борець уміє бути голубом: Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився” (5. – С. 53).

Отже, твори І. Франка засвідчують велику увагу його, як і багатьох інших українських письменників (М. Коцюбинського, В. Винниченка, С. Васильченка та ін.), до дітей сільської бідноти, їхнього становища, багатого внутрішнього світу. Важливим є те, що це було не просто відображення життя дітей, його художній літопис, а й крик душі, протест проти тих соціальних умов, які не давали змоги маленькій людині розвинути свої природні задатки. І саме на цьому акцентує увагу письменник у своїх дитячих оповіданнях.

Твори І. Франка про дітей і сьогодні є для нас яскравим взірцем змалювання дитячих образів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жук Н. Проза І. Франка. – К., 1977. – С. 34-42.
2. Кіліченко Л.М. Франкова криниця. – К., 1991. – С. 128-138.
3. Ковальчук А. Художній простір як засіб психологізму // Слово і час. – 2001. - № 7. – С. 73-77.
4. Кодак М. Психологізм соціальної прози. – К., 1968. – С. 117.
5. Коцюбинський М. Твори: У 7 т. – Т. 4. – К., 1975.
6. Франко І. Твори: ! 20 т. – К., 1950.